

TALIŞ DAĞLARININ AŞAĞI MEŞƏ-DAĞ QURŞAQLARINDA SƏHRALAŞMA PROSESİNİN İNKİŞAFI

Xalıqverdi Babayev¹, Fərman Abdullayev²

¹AMEA-nın Lənkəran Regional Elmi Mərkəzi, babayev.xaliqverdi_58@mail.ru

²Azərbaycan Respublikası Kənd Təsərrüfatı Nazirliyi Meyvəçilik və Çayçılıq Elmi-Tədqiqat İnstitutunun
Lənkəran Çay Filialı, farman-a@mail.ru

Səhrələşmə probleminin həllində meşələrin qorunması ən aktual ekoloji amildir. Lənkəran bölgəsinin subtropik meşə ərazisi cəmi 145687 ha təşkil edir. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, antropogen amillər nəticəsində Talış dağlarında meşənin müasir yuxarı sərhəddi dəniz səviyyəsindən 1500-1800 m yüksəklikdən keçir. Həmin göstərici bəzi yerlərdə, xüsusən Yardımlının Alar, Lerikin Cəngəmiran, Astaranın Motalayataq kəndləri ətrafında 1200-1400 m təşkil edir. Bu proses Talış dağlarının Cənub yamacında daha intensiv getmiş, nəticədə meşə massivlərinin azalması və təbii biosenozların yoxa çıxması təhlükəsi xeyli güclənmişdir. Ərazinin mürəkkəb orografik xüsusiyyətləri və geomorfoloji quruluşu təbii antropogen təsir nəticəsində öz arealını və təbii tarixi strukturunu dəyişmiş və transformasiyaya məruz qalmışdır. Son 60-70 ildə Lənkəran regionunda meşə kimi əhəmiyyətli təbii sərvətin bir hissəsi səhrələşmə nəticəsində itirilərək bozqır sahələr və ya aqro-landşaflarla əvəz olunmuşdur. Aparılan monitorinqin müqayisəli səciyyəsi göstərir ki, dəniz səviyyəsindən 600-800 m-dən 1600 m-ə qədər olan orta dağlıq ərazilər əvvəllər (1950-1956-cı illər) əksərən (59000 ha) meşə altında olmuşdursa, hazırda 30% azalaraq, 41000 ha-ra çatmışdır. Bunlar da meşələrdən fərqli olaraq, az torpaq qoruyucu və zəif iqlim əmələgətirici xüsusiyyətlərə malikdir.

İşin məqsədi aerokosmik və yerüstü məlumatlardan istifadə etməklə Lənkəran regional ekosistemində səhrələşmə prosesinin landşaftın ekoloji davamlılığına təsirinin öyrənilməsidir. Tədqiqatlar müxtəlif metodlarla (coğrafi, tarixi) sistemli şəkildə aparılmışdır. Tədqiqat zamanı çöl-ekspedisiya, stasionar, aeroşəkillərin, kosmik şəkillərin deşifrə olunması və ekoloji modelləşmə metodlarından, həmçinin Coğrafi Məlumat Sistemləri (CMS) texnologiyaları əsasında landşaftın vəziyyəti və onun tənzimlənməsi üzərində nəzarət üçün monitorinq metodundan istifadə olunmuşdur. Tədqiqatın məqsədindən irəli gələn aşağıdakı vəzifələr yerinə yetirilmişdir: səhrələşmə prosesinin təsirinə məruz qalmış torpaqların inventarlaşdırılması; səhrələşməyə qarşı mübarizə məqsədilə proqnozlaşdırma və əhəlinin məlumatlandırılması sisteminin yaradılması üçün ekoloji informasiya bankının təşkili; ərazinin rəqəmsal xəritəsinin yaradılması; coğrafi məlumat bazasının yaradılması; analitik təhlillərin aparılması; dövlət attestasiyasından keçmiş və sertifikat almış laboratoriyalarda məlumatların müqayisəli səciyyəsinin analitik təhlilinin aparılması; səhrələşmə prosesinin tədqiqində ən müasir innovativ elmi yanaşmaların, riyazi metodların və elektron avadanlıqların geniş tətbiqi; təqdim olunmuş məlumat bankının köməyi ilə səhrələşmə prosesində torpaqların ekoloji modellərinin statistik təhlilinin və riyazi qanunauyğunluqların aparılması; geomorfoloji, iqlim və antropogen təsirlərin landşaftın səhrələşmə intensivliyinin artmasına təsirinin dəqiqliklə öyrənilməsi üçün daha yüksək ayırdetmə qabiliyyətinə malik kosmik şəkillərin əldə edilməsi; kosmik verilənlərin təsvirlərin emalını təmin edən proqram təminatları və CMS texnologiyaları vasitəsilə emal edilməsi.

Beləliklə, aerokosmik təsvirlər və yerüstü məlumatlar vasitəsilə alınmış verilənlər əsasında səhrələşmə prosesində torpaq tipləri və bitki örtüyü yeni təsvirlər əsasında müəyyənləşdirilmiş, onların tədqiqi və müqayisəli səciyyəsi üçün ekoloji modellər işlənmişdir; verilən informasiyanın tərkibi, məzmunu və keyfiyyəti idarəetmənin təminatında yalnız iqtisadi ekoloji verilənlərlə məhdudlaşdırılmayaraq, həmçinin texniki-texnoloji və digər innovativ informasiyalardan istifadə olunmuşdur; yüksək informasiya texnologiyası olan kosmik texnologiyanın və yerüstü məlumatların tətbiqi ilə biosenoz dəyişiklikləri aşkarlamaqla həmin ərazilərdəki səhrələşmə prosesində eko-

dinamik dəyişikliklər qiymətləndirilmişdir; coğrafi obyektlər haqqında məlumatları ümumi əks etdirən müasir kompüter sistemi verilənləri məkanda bir araya gətirməklə və onların bir-birinə inteqrasiyasını təmin etməklə, ərazinin Regional Coğrafi Məlumat bazası hazırlanmışdır. Bu, aşağıdakı mərhələləri özündə əks etdirir: analitik təhlillər nəticəsində arid landşaft komplekslərində səhralaşmaya dair xəritələrin yaradılması; təbiəti mühafizə xəritələrinin tərtibində, onların məzmun elementlərinin seçilməsində ərazinin regional coğrafi məlumat bazasından istifadə; analitik təhlillər vasitəsilə relyef xüsusiyyətlərinin, əhalinin sıxlığının, səhralaşmada torpaq itkisinin uçota alınması, yerüstü tədqiqatlarla əsas qida elementlərinin kəskin azaldığı ərazilərin müəyyən edilməsi və coğrafi məlumatların xəritələrin tərtib olunmasında istifadəsi; alınmış məlumatlar əsasında sahibkarlıq və fermer təsərrüfatlarında regionun məhsuldar qüvvələrinin inkişaf sistemlərinə aid mühüm nəzəri və əməli tədbirlərin həlli üzrə məsələlərin qiymətləndirilməsi.

Coğrafi Məlumat Sistemləri (CMS) texnologiyaları əsasında ərazidə aparılan tədqiqatlar və eksperimentlərin köməyiylə elmi-texniki informasiyaları texniki-iqtisadi təhlil etməklə prioritet sahələr müəyyənləşdiriləcəkdir. Səhralaşma prosesinin nəticəsi olaraq baş verən sürüşmələrin morfometrik göstəriciləri və s. məlumatlar üzərində müxtəlif analitik təhlillər aparmaqla texniki-iqtisadi səmərəliliyin müəyyən edilməsi metodikası işlənəcəkdir. Bunların vaxtında istifadəsi təsərrüfatın və ya təşkilatın ekoloji və texniki-iqtisadi səmərəliliyinin yüksək dərəcəsini təmin edə bilər. Səhralaşmada ekoloji təhlükəsizlik göstəricilərinin yaxşılaşması müəssisələrdə iqtisadi dayanıqlılığın formalaşmasına müsbət təsir edəcəkdir.

Tədqiqat nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bölgədə səhralaşma probleminin həllinə yardım edə biləcək təşkilati və elmi-tətbiqi xarakterli CMS texnologiyaları əsasında kompleks tədbirlər sistemi hazırlanmalıdır: Regional Coğrafi Məlumat Sistemləri texnologiyaları əsasında ekoloji informasiya bankı yaradılmalıdır; bölgədə aparılan sosial-iqtisadi layihələr təbii landşaftların (meşə ekosistemləri və s.) tarixi arealını dəyişməməlidir; meşələrin bərpasında ərazinin ekoloji parametrlərinə uyğun ağac və kol bitkiləri əkilməlidir; bütün fermer təsərrüfatları və sahibkarlar ekoloji biliklərə yiyələnməli və bunun üçün dövlət proqramı hazırlanmalıdır; ekoloji avadanlıqların ölkəyə gətirilməsində iş adamlarına müəyyən güzəştlər verilməlidir.